

Analysis of Socio-spatial Segregation of Ethnic Groups in the City of Bojnurd, Iran

Mohammad Reza Zamiri - Department of Urban Planning, Faculty of Urban Planning & Architecture, Art University of Isfahan.

Mahin Nastaran¹ - Department of Urban Planning, Faculty of Urban Planning & Architecture, Art University of Isfahan, Iran.

Mahmoud Ghalehnoee - Department of Urban Planning, Faculty of Urban Planning & Architecture, Art University of Isfahan, Iran.

Received: 06 June 2023 Accepted: 27 October 2023

Highlights

- Socio-spatial segregation at the urban neighborhood level is a significant manifestation of spatial inequality and injustice, affecting the overall quality of urban life and access to resources.
- The main objective of this research is to assess and quantify the social and spatial segregation of ethnic groups within the neighborhoods of Bojnurd, with a specific focus on understanding how these patterns have evolved over time.
- The research findings indicate that the clustering of the Turkmen population within Bojnurd's neighborhoods has notably intensified between the years 1385 and 1395, signaling a growing trend of ethnic concentration.
- This study further explores the broader implications of residential segregation, particularly how it influences the quality of life, access to services, and social cohesion in urban neighborhoods.

Extended abstract

Introduction:

In recent years, the study of socio-spatial segregation has gained increasing importance within the fields of urban and social sciences, especially with the advent of advanced computational tools that facilitate more precise measurements and analyses. Socio-spatial segregation at the neighborhood level represents one of the most visible and impactful forms of spatial inequality and social injustice within urban settings. By providing tools for effective measurement, researchers and policymakers can better evaluate and analyze the extent and severity of these inequalities, gaining insights into the distribution of resources and opportunities across different social groups.

Moreover, tracking the evolution of segregation over time within a specific geographical area allows for a deeper understanding of how urban development, migration patterns, and policy interventions influence the spatial organization of populations. This, in turn, sheds light on the degree to which citizens have equitable access to essential services, such as education, healthcare, and employment opportunities, as well as the overall quality of life in different urban neighborhoods.

Theoretical Framework:

The primary goal of this research is to measure the social and spatial segregation of ethnic groups within the neighborhoods of Bojnurd and to analyze how these patterns have evolved over time. The central research question that guides this study is: What are the socio-spatial dimensions of residential segregation among ethnic groups in Bojnurd, and how are these dimensions changing in response to broader social, economic, and political factors?

Since Bojnurd's designation as the capital of North Khorasan province in 2003, the city has undergone rapid growth and transformation. Its population has nearly doubled, and its physical area has tripled by 2021, largely due to significant

¹ Corresponding author: m.nastaran@aui.ac.ir

waves of migration from nearby villages, other cities, and even regions beyond the provincial borders. These demographic changes have inevitably led to shifts in the social and spatial organization of the city, raising important questions about the nature and consequences of residential segregation in this context.

Methodology:

The research employs a descriptive and analytical approach, utilizing the latest population statistics, along with data on the ethnic and religious composition of Bojnord's neighborhoods. This data was collected and analyzed to gain a comprehensive understanding of the current state of residential segregation in the city. In addition, the study draws on population statistics and compositions from previous census periods, particularly those following Bojnord's designation as the provincial capital, to track changes in segregation patterns over time.

To measure the socio-spatial dimensions of residential segregation, the study utilizes the Geo-Segregation Analyzer software, which generates detailed maps to visualize the distribution and concentration of different ethnic and religious groups within the city. These maps provide a clear representation of how various social groups are spatially organized within Bojnord, highlighting areas of significant ethnic clustering and isolation.

Results and Discussion:

The analysis reveals that the distribution of populations, particularly those who have migrated to Bojnord in recent years, is heavily influenced by the city's ethnic and cultural diversity. Among the 26 districts of Bojnord, the highest dissimilarity index was observed between the Turkmen and Tat ethnicities, indicating a pronounced level of segregation between these two groups.

Despite the high concentration of Turkmen and Tat populations in certain neighborhoods, the Tat group does not exhibit significant spatial isolation compared to other ethnic groups. However, the clustering of the Turkmen population within Bojnord's neighborhoods increased markedly between 1385 and 1395, coinciding with a substantial influx of Turkmen immigrants during this period. This trend has continued in subsequent years, although at a slower pace, as immigration rates have declined recently.

The results of this study offer valuable insights into the extent and intensity of segregation among different social groups, both ethnic and religious, within Bojnord's neighborhoods. Various indicators were employed to measure the dimensions of residential segregation, revealing that much of the population growth in Bojnord over the past two decades has been driven by immigration rather than natural population growth. Immigrant groups, particularly those belonging to specific ethnic and religious communities, have tended to settle in neighborhoods where others of similar backgrounds are already concentrated, further reinforcing the spatial concentration of these groups in specific areas of the city.

Conclusion:

The findings of this research indicate that since Bojnord's designation as the capital of North Khorasan province, residential segregation among ethnic groups has intensified, with the Turkmen ethnic group showing the most significant growth in segregation indices. If this trend continues, it may lead to heightened social tensions and conflicts, as the spatial separation of ethnic groups can exacerbate existing inequalities and contribute to social fragmentation.

Given Bojnord's status as a provincial capital and its diverse ethnic composition, the social and spatial segregation of ethnic groups within urban neighborhoods poses significant challenges for urban planners and policymakers. Addressing these issues is crucial for improving the quality of life for all residents, ensuring equitable access to housing, support services, and opportunities in key areas such as employment, education, and healthcare. Policymakers must consider strategies to promote greater social integration and cohesion within the city, fostering a more inclusive and just urban environment for all its inhabitants.

Keywords:

Residential segregation, socio-spatial dimensions, segregation index, Bojnord.

Acknowledgment:

This article is derived from the doctoral thesis of the first author at Art University of Isfahan, under the supervision of the second and third authors, completed in 1402.

Citation: Zamiri, M.R., Nastaran, M. & Ghalehnoee, M. (2024). Analysis of Socio-spatial Segregation of Ethnic Groups in the City of Bojnurd, Iran, *Motaleate Shahri*, 13(50), 77– 90. <https://doi.org/10.22034/urbs.2023.139221.4935>.

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Motaleate Shahri. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

تحلیل جدایی‌گزینی اجتماعی فضایی گروه‌های قومی در شهر بجنورد

محمد رضا ضمیری - دانش‌آموخته دکتری تخصصی شهرسازی، دانشگاه هنر، اصفهان، ایران.

مهین نسترن^۲ - دانشیار، گروه شهرسازی، دانشگاه هنر، اصفهان، ایران.

محمود قلعه‌نویی - استاد، گروه شهرسازی، دانشگاه هنر، اصفهان، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۶ خرداد ۱۴۰۲ تاریخ پذیرش: ۵ آبان ۱۴۰۲

چکیده

سنجش و ارزیابی جدایی‌گزینی اجتماعی-فضایی با ارتقای ابزارهای محاسباتی، جایگاهی برجسته در مطالعات شهری و اجتماعی پیدا کرده است. بجنورد پس از تقسیم استان خراسان در سال ۱۳۸۳ به عنوان مرکز استان خراسان شمالی برگزیده شد و در سال‌های اخیر رشد و گسترش سریع و پیش‌بینی نشده‌ای را تجربه کرده و جمعیت و مساحت آن به ترتیب دو و سه برابر شده‌اند. بدین ترتیب شکل و شیوه توزیع جمعیت به‌ویژه خانواده‌هایی که در پی مهاجرت گسترده در این سال‌ها به فضای شهری بجنورد وارد شده‌اند، در ارتباط با تنوع و تکثر قومی و فرهنگی موجود در سطح شهر بجنورد، اهمیت و ضرورت بیشتری پیدا می‌کند.

پژوهش حاضر از نوع کاربردی و مبتنی بر روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است و با هدف ارزیابی و تبیین وضعیت و روند جدایی‌گزینی سکونتی گروه‌های قومی در سطح محله‌های شهر بجنورد انجام شده است. در این پژوهش با بهره‌گرفتن از داده‌های آماری جمعیت محله‌های بجنورد، به محاسبه و اندازه‌گیری شاخص‌های نشانگر ابعاد مختلف جدایی‌گزینی سکونتی میان گروه‌های قومی در سال‌های پس از تأسیس استان خراسان شمالی می‌پردازد. به این منظور داده‌های گردآوری شده به کمک نرم‌افزارهای Geo-Segregation Analyzer و ArcGIS با شاخص‌های دوگروهی، چندگروهی، شاخص‌های تمرکز و خوشه‌بندی تحلیل شده و نتیجه در قالب نقشه و جدول ارائه شد. تحلیل و تبیین یافته‌ها نمایانگر آنست که پس از ارتقای بجنورد به مرکزیت استان، شاخص‌های جدایی‌گزینی سکونتی میان قومیت‌های بجنورد رو به رشد و شدت گرفتن بوده است. به‌ویژه در خصوص قومیت ترکمن، روند رشد و تشدید شاخص‌های یادشده به اندازه‌ای است که ادامه آن می‌تواند به بروز بحران جدایی‌گزینی کامل در محله‌های ترکمن‌نشین بجنورد بینجامد. با توجه به اهمیت حفظ یکپارچگی و انسجام شهری، هرگونه طرح‌ریزی (بازنگری طرح جامع) به منظور توسعه شهری و بازآفرینی بافت ناکارآمد و سکونتگاه‌های غیررسمی نیازمند توجه به موضوع جدایی‌گزینی اجتماعی فضایی گروه‌های قومی شهر بجنورد خواهد بود.

واژگان کلیدی: جدایی‌گزینی سکونتی، ابعاد اجتماعی فضایی، شاخص جدایی‌گزینی، بجنورد.

نکات برجسته

- جدایی‌گزینی فضایی-اجتماعی در مقیاس محله‌های شهری به عنوان یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین اشکال و نمودهای نابرابری و بی‌عدالتی در زندگی شهری شناخته می‌شود.
- هدف اصلی و بنیادین این پژوهش سنجش جدایی‌گزینی فضایی و اجتماعی گروه‌های قومی در سطح محله‌های شهری بجنورد بوده است.
- درجه خوشه‌بندی در توزیع جمعیت گروه قومی ترکمن در سطح محله‌های شهری بجنورد در ده سال و در فاصله سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ به شکلی فزاینده رو به رشد بوده است.
- بررسی و مطالعه پیامدهای این روند دگرگونی و تغییر در جدایی‌گزینی سکونتی گروه‌های قومی در کیفیت زندگی در محله‌های شهری به انجام رسیده است.

۱ این مقاله برگرفته از رساله دکتری تخصصی رشته شهرسازی با عنوان «تحلیل ابعاد اجتماعی فضایی مسکن شهری با تأکید بر جدایی‌گزینی برخی جوامع محلی؛ مورد پژوهشی: شهر بجنورد» است که توسط نویسنده اول، به راهنمایی نویسندگان دوم و سوم، در دانشگاه هنر اصفهان دفاع شده است.

۲ نویسنده مسئول مقاله: m.nastaran@au.ac.ir

۱. مقدمه

اگرچه مطالعه و بررسی جنبه‌های اجتماعی فضایی جوامع شهری سابقه‌ای به نسبت طولانی دارد، در دهه‌های پایانی سده بیستم میلادی و با گسترش و تقویت روش‌های محاسبات آماری و ابداع ابزارهای اندازه‌گیری و نرم‌افزارهای مرتبط، علاقمندی و توجه بیشتری از سوی پژوهشگران به ابعاد فضایی در مطالعات مربوط به توسعه شهری و جمعیت‌شناسی نشان داده شده است. فضا نمایشی از الگوی استقرار شناخته می‌شود. ترتیب و نحوه قرار گرفتن عناصر فضایی و شکل و شیوه ارتباط و برهم‌کنش آنها در یک حوزه جغرافیایی مشخص، ساختار فضایی یا نظام محیطی یک مکان را تشکیل می‌دهد (Farash Khayalu, 2020: 3). مفهوم فضا رابطه‌ای چندجانبه و به نسبت پیچیده با نابرابری‌ها و تفاوت‌های اجتماعی دارد. این نابرابری و تفاوت می‌تواند جزئی و در میان گروه‌های اجتماعی (قومی، زبانی، نژادی، درآمدی و مانند اینها) و یا کلی بوده و حتی منجر به شکل‌گیری «گتو» شده باشد. در این حالت، فضای اجتماعی در قالب یک فضای جغرافیایی مانند منطقه یا محله‌های شهری تعریف خواهد شد.

به طور کلی جدایی‌گزینی‌های اجتماعی فضایی در سطح محله‌های شهری یکی از اشکال و نمودهای اصلی و مهم نابرابری و بی‌عدالتی فضایی در زندگی شهری شناخته می‌شود و می‌تواند با فراهم آوردن ابزارهایی کارآمد برای سنجش و اندازه‌گیری، امکان ارزیابی و تحلیل دقیق وضعیت و شدت نابرابری‌های یاد شده را پدید آورد. همچنین به پژوهشگران امکان می‌دهد سیر تحول و دگرگونی پدیده جدایی‌گزینی را در یک فضای جغرافیایی مشخص پیگیری کند و شکل و شیوه دسترسی شهروندان به خدمات یا فرصت‌های مختلف موجود در فضای مورد پژوهش را نشان دهد.

حوزه مورد مطالعه حاضر، محله‌های شهر بجنورد هستند. شهر بجنورد پس از ارتقا یافتن به مرکزیت استان خراسان شمالی در سال ۱۳۸۳ رشد و گسترش سریع و پیش‌بینی نشده‌ای را تجربه کرده است. به طوری که در فاصله زمانی ۱۸ سال (۱۳۸۳ تا ۱۴۰۱) جمعیت آن نزدیک به دو برابر و گستره آن نزدیک به سه برابر بیشتر و بزرگ‌تر شده است (Statistical Centre of Iran, 2021).

بررسی روند رشد طبیعی جمعیت بجنورد (۰/۷ درصد) (Statistical Centre of Iran, 2021) در دو دهه گذشته با روند رشد مطلق جمعیت (۱/۹ درصد) (Statistical Centre of Iran, 2021) نشان می‌دهد که بخش زیادی از رشد و گسترش شهر بجنورد، پیامد مهاجرت‌های گسترده‌ای به شمار می‌رود که در دو دهه گذشته از روستاها و شهرهای همجوار و حتی خارج از محدوده استان خراسان شمالی به شهر بجنورد وارد شده‌اند (Part Consulting Engineers, 2022).

چنانکه اشاره شد، مهاجرت یکی از عوامل مهم در بازپخش جمعیت در فضای جغرافیایی و یک عامل برجسته در پدید آمدن جدایی‌گزینی

۱. گتو (Ghetto) برگرفته از عنوان اردوگاه‌های بسته پیرامون شهر ورشو در لهستان است که در دوره جنگ جهانی دوم به منظور سکونت اجباری یهودیان و جدا کردن آنها از سایر بخش‌های شهر برپا شده بود. به همین سبب به هرنوع جدایی کامل یک اجتماع شهری از بافت شهر، گتو اطلاق می‌گردد.

اجتماعی فضایی در شهرها شناخته می‌شود. همچنین با توجه به ترکیب و تنوع قومی ساکنان بجنورد که به دلیل رویدادهای تاریخی و مهاجرت‌های اجباری در دوره صفوی روی داده‌اند (Seyedizadeh 1993: 55)، پدیده جدایی‌گزینی ابعاد اجتماعی فضایی ویژه‌ای پیدا کرده است.

بر اساس جدیدترین آمار موجود، جمعیت شهر بجنورد در سال ۱۴۰۱ نزدیک به ۳۴۰ هزار تن بوده است (Statistical Centre of Iran, 2021) و به لحاظ ترکیب قومیتی، پنج گروه مشخص در آن دیده می‌شوند که عبارتند از: ترک، کرمانج، فارس، ترکمن و تات (Seyedizadeh & Abbasian, 1993: 18). تنوع قومی موجود در شهر بجنورد به همراه الگوی نامتوازن مهاجرت‌های دهه‌های گذشته، اهمیت و ضرورت مطالعه شدت و چگونگی جدایی‌گزینی اجتماعی فضایی در شهر بجنورد را توجیه می‌کند. به ویژه آن که جدایی‌گزینی سکونتی خود را به صورت حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی در شهر نشان می‌دهد و موجب شکل گرفتن محله‌های کم‌برخوردار و ناکارآمد به لحاظ سکونت و فعالیت در فضای جغرافیایی شهر بجنورد شده است.

هدف اصلی و بنیادین این پژوهش سنجش وضعیت جدایی‌گزینی اجتماعی فضایی گروه‌های قومی در سطح محله‌های شهر بجنورد و تحلیل چگونگی تغییر و روند تحول آنهاست. به این منظور پرسش اصلی پژوهش به این شکل صورت بندی می‌شود که ابعاد اجتماعی فضایی پدیده جدایی‌گزینی سکونتی قومیت‌های ساکن در محله‌های شهر بجنورد در چه وضعی است و چگونه تغییر می‌کند؟

۲. مبانی نظری

بررسی، ارزیابی و اندازه‌گیری پدیده جدایی‌گزینی اجتماعی و فضایی در جوامع مختلف شهری و به ویژه در سطح محله‌های شهری به لحاظ جنبه‌ها و ویژگی‌هایی که موجب پدید آمدن نابرابری‌های فضایی شده‌اند، در سال‌های گذشته توجه زیادی به سوی خود جلب کرده است. با این همه و با توجه به پیچیدگی و چندبعدی بودن مفهوم جدایی‌گزینی، تعریف واحد و یکسانی از آن ارائه نشده است (Afrough, 1999). جدایی‌گزینی را به صورت تمایل ارادی و یا اجباری اقشار و گروه‌های گوناگون اجتماعی به جدایی فیزیکی از یکدیگر در عرصه‌های مختلف زندگی تعریف کرده است. بدین ترتیب جدایی‌گزینی مفهومی نسبی و متغیر به نظر می‌رسد که ممکن است نسبت به بخشی از جامعه و یا تمامی آن اتفاق بیفتد. همچنین با توجه به تنوع عوامل مؤثر بر جدایی‌گزینی که می‌تواند اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، کالبدی یا اجتماعی باشد، نظریه‌پردازان و پژوهشگران با رویکرد و هدف متفاوتی موضوع جدایی‌گزینی را مورد بررسی و تحلیل قرار داده‌اند.

فاهی و فانینگ با بررسی روند جدایی‌گزینی سکونتی میان مهاجران در شهر دوبلین (ایرلند) در بازه سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۰۶ وضعیت اقلیت‌های مذهبی مهاجر را رو به تمرکز و تشدید جدایی‌گزینی سکونتی ارزیابی کردند (Fahey, & Fanning, 2010). گرژنگورسیک و جازسکوا پژوهش مشابهی را در مناطق کلانشهری پاریس، برلین و ورشو (لهستان) انجام داده‌اند. در این مطالعه با استفاده از روش‌های کمی و آمار توصیفی، روند مهاجرت‌ها به عنوان عامل اصلی بروز جدایی‌گزینی اجتماعی فضایی شناخته شده است (Grzegorzczak & Jaczewska, 2015).

را برای سکونت انتخاب می‌کنند که با توجه به خاستگاه اقتصادی و اجتماعی‌شان برای آنها قابل استطاعت است. به همین دلیل با خاستگاه ضعیف‌تر در مناطقی سکونت می‌کنند که از نظر کالبدی-سکونتی در شرایط مساعدی قرار ندارد. در نتیجه این عوامل ضمن جدا کردن مهاجران از بافت اصلی شهر و از یکدیگر، جدایی‌گزینی و شکاف فضایی را در مشهد تشدید می‌کند و مانع از تحقق انگاره توسعه پایدار می‌شود (Rafieian, et al., 2018).

نگاهی به پیشینه پژوهشی موضوع جدایی‌گزینی سکونتی گروه‌های اجتماعی در ایران و جهان نشان می‌دهد که در نگاه پژوهشگران این حوزه، پدیده جدایی‌گزینی امری اجتناب‌ناپذیر و بخشی از روند طبیعی اجتماعات انسانی است و از سویی دیگر پدیده‌ای منفی ارزیابی می‌شود که رویکرد کلی برنامه‌ریزی‌ها را به سوی کاهش شدت آن سوق داده است. بنابراین با توجه به اهمیت حفظ یکپارچگی و انسجام جامعه شهری، رشد و تشدید پدیده جدایی‌گزینی اجتماعی فضایی در شهر بجنورد نیز پدیده‌ای ناخوشایند ارزیابی می‌شود و لازم است در پژوهش‌ها و به‌ویژه طرح‌ریزی‌های آینده (بازنگری طرح جامع شهر بجنورد و برنامه بازآفرینی بافت ناکارآمد و سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد) مورد نظر قرار گیرد.

از سویی دیگر مرور پیشینه پژوهشی این حوزه نشان می‌دهد که در تعیین نوع و اندازه‌گیری شدت جدایی‌گزینی سکونتی، شاخص‌های اقتصادی و به‌طور ویژه، درآمد و مسکن بیشترین توجه را به خود جلب کرده‌اند و جدایی‌گزینی سکونتی در شهرهای مختلف بر اساس تفاوت و عدم تعادل در شاخص درآمد و نحوه مالکیت مسکن سنجیده و تحلیل شده‌اند و وضعیت اجتماعی فضایی گروه‌های قومی در این پژوهش‌ها مورد توجه و مطالعه قرار نگرفته است. با توجه به ویژگی خاص شهر بجنورد، در تنوع قومیت‌های ساکن در آن، نگاهی ویژه به جدایی‌گزینی اجتماعی فضایی گروه‌های قومی و سنجش، ارزیابی و تحلیل وضعیت و روند تغییرات آن در سال‌های گذشته، ضروری به نظر می‌رسد.

۲.۱. ادبیات موضوع

اندیشمندان و نظریه‌پردازان اجتماعی در مطالعه و تحلیل پدیده جدایی‌گزینی به عوامل و ابعاد مختلفی اشاره و تأکید کرده‌اند و با توجه به رویکرد نظری خود، به ارزیابی و سنجش این پدیده پرداخته‌اند. توجه به ابعاد اجتماعی فضایی جدایی‌گزینی سکونتی ریشه در اندیشه و نظر ماکس وبر دارد که قشریندی اجتماعی را بر اساس مفهوم «منزلت» تحلیل و تبیین کرده است (Maffini, & Maraschin, 2018). از دید او، محل اقامت و سکونت، یکی از مهم‌ترین نمادهای منزلتی گروه‌های مختلف در یک نظام اجتماعی است. بنابراین فضای شهری توسط گروه‌های مختلف منزلتی به شکلی نابرابر تقسیم می‌شود که با درجه مختلف نسبت به یکدیگر متمایز شده‌اند.

داگلاس مسی در تبیین جدایی‌گزینی سکونتی بر مبنای عوامل اجتماعی، دو فرضیه را ارائه داده است. نخست فرضیه «جذب» که بیان می‌کند هرچه طبقه اجتماعی و پایگاه اجتماعی بالاتر رود، ادغام فضایی گروه اقلیت در اکثریت بیشتر خواهد شد؛ و دوم فرضیه «فاصله اجتماعی» که بیان می‌کند فاصله فیزیکی در فضای جغرافیای شهری

لین و گاباتز با بررسی تجربه زندگی روزمره مهاجران در شهر ونزو (چین) وضعیت جدایی‌گزینی سکونتی ایشان را در روندی روبه تشدید و تقویت تشخیص داده‌اند (Lin, & Gaubatz, 2016). استفاده از روش‌های کمی و شاخص‌های اندازه‌گیری جدایی‌گزینی اجتماعی فضایی در آتن (Panori, et al., 2019)، شهرهای مهم آلمان در سال‌های پس از اتحاد (Buch, 2021) و ماریسی (Grzegorzczak, 2021) به منظور سنجش و تبیین جدایی‌گزینی اجتماعی فضایی گروه‌های اجتماعی به ویژه مهاجران به انجام رسیده است.

شواهد با بررسی وضعیت جدایی‌گزینی سکونتی گروه‌های مختلف اجتماعی در شهرهای فرانسه، عوامل مؤثر بر پدید آمدن و تقویت روند جدایی میان گروه‌های مختلف اجتماعی به ویژه مهاجران افریقایی تبار را در ابعاد اقتصادی و فرهنگی تشخیص داده است (Schwabe, 2021). بناسی و همکاران موضوع نابرابری‌های اجتماعی فضایی در شهرهایی که تنوع قومیتی بالایی دارند را تحلیل و تبیین کرده و روش‌های اندازه‌گیری پیشنهادی را برای شناسایی چالش‌ها و مخاطرات اجتماعی مورد استفاده قرار دادند. مطالعه و بررسی جمعیت‌شناسانه محور و مبنای سنجش و تحلیل در این پژوهش بوده است (Benassi, et al., 2022).

اژدری و همکاران الگوهای جدایی‌گزینی اجتماعی فضایی گروه‌های اجتماعی کلانشهر شیراز را در سال ۱۳۹۰ با روش توصیفی-تحلیلی بررسی کردند. آنها علاوه بر بیان کمی تفرق‌های اجتماعی موجود، توزیع فضایی گروه‌های مختلف را نیز نشان دادند. یافته‌های پژوهش حاکی از جدایی‌گزینی گروه‌های تحصیل‌کرده، طبقات بالا و طبقات متوسط از گروه‌ها و اقشار کم‌برخوردار جامعه شهری شیراز است (Azhdari, et al., 2016).

جلیلی صدآباد و همکاران پژوهشی با هدف شناسایی عوامل مؤثر بر جدایی‌گزینی اجتماعی فضایی و بررسی آنها در محله‌های فدک و کرمان در منطقه هشت شهرداری تهران انجام دادند. در این پژوهش برای سنجش وضعیت جدایی‌گزینی از تحلیل عاملی استفاده شده است. نتیجه بررسی و تحلیل عوامل مؤثر نشان داد که این دو محله به لحاظ ویژگی‌های اجتماعی شبیه یکدیگرند و در آنها جدایی‌گزینی اجتماعی فضایی پدید نیامده است (Jalilisadrabad, et al., 2018). میرآبادی و همکاران نقش عواملی همچون شاخص‌های جمعیتی-اجتماعی، اقتصادی و کالبدی در عدم تعادل، تمرکز و جدایی‌گزینی فضایی در شهر مهاباد را تبیین و تحلیل کردند. نتیجه این پژوهش آشکار ساخت که عامل قابل توجه و دارای اولویت در ساختار فضایی شهر مهاباد که موجب ایجاد شکاف، جدایی‌گزینی و تمرکز فضایی و همچنین دارای بیشترین اثر بر عدم تعادل فضایی شهر مهاباد است، عامل کالبدی و در رأس آنها تأسیسات و خدمات شهری است (Mirabadi, et al., 2018).

رفعیان و همکاران چگونگی سکونت مهاجران در شهر مشهد و ترجیحات آنها را در انتخاب محل سکونتشان بررسی کردند. نتایج نشان می‌دهد با توجه به شاخص جدایی‌گزینی چندگروهی، مهاجران به صورت خوشه‌ای و جدا افتاده در شهر مشهد زندگی می‌کنند. یکی از مهم‌ترین ترجیحات آنها برای انتخاب محل سکونت، حضور هموعانشان در همسایگی آنهاست. مهاجران مشهد مکان‌هایی

با توجه به مسئله پژوهش در خصوص وضعیت و روند پدیده جدایی‌گزینی سکونت‌گروه‌های قومی در سطح محله‌های شهری بجنورد که بر اساس مقایسه آمار نرخ رشد طبیعی و مطلق، ناشی از مهاجرت‌های گسترده سال‌های گذشته بوده است، بر پایه رقابت گروه‌های اجتماعی مختلف برای دستیابی به فضای شهری تبیین می‌گردد. چنانکه نظریه‌پردازان بوم‌شناسی انسانی بیان کرده‌اند، روند ورود مهاجران به فضای شهری و انتخاب محل سکونت و نحوه اشغال فضاهای شهری و در دسترس بودن این فضاها برای گروه‌های مختلف اجتماعی، موجب پخشایش جمعیت در سطح محله‌های شهری می‌شود که با توجه به تنوع قومی موجود، بر اساس دلایل و عوامل گزینش محل سکونت، به شکل گرفتن یا تقویت پدیده جدایی‌گزینی سکونت‌گروه‌های اجتماعی در سطح محله‌های شهری می‌شود. به دلیل رقابت نابرابر گروه‌های اجتماعی قومی برای دست پیدا کردن به فضای سکونتی مناسب و گرایش عمومی مردم تازه‌وارد برای زندگی در نزدیکی گروه اجتماعی قومی همگون، عدم تعادل در توزیع جمعیت گروه‌های قومی در سطح محله‌های مختلف شهر بجنورد، اجتناب‌ناپذیر به نظر می‌رسد.

۳. روش تحقیق و یافته‌های پژوهش

شهر بجنورد، مرکز استان خراسان شمالی، با جمعیتی نزدیک به ۳۴۰ هزار نفر در شمال شرقی ایران و در فاصله ۷۰۰ کیلومتری تهران قرار دارد. بجنورد به لحاظ تنوع قومی و فرهنگی، در میان شهرهای ایران کم‌نظیر است؛ به طوری که پنج قومیت مختلف با دو مذهب متفاوت در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند. با این همه و در پی رشد سریع جمعیت شهر پس از مهاجرت‌های گسترده‌ای که در دو دهه گذشته و پس از تأسیس استان جدید رخ داد، به نظر می‌رسد توازن و تعادل توزیع فضایی جمعیت قومیتی در سطح محله‌های شهری دستخوش تغییر و تحول شده است. لازم به یادآوری است که گروه‌های قومی مورد اشاره در شهر بجنورد، زبان و گویش مخصوص به خود را داشته و به زبان‌های ترکی (لهجه بجنوردی)، کردی (گویش کرمانجی)، ترکمنی و تاتی سخن می‌گویند و زبان فارسی به عنوان زبان رسمی و زبان گروهی از ساکنان بجنورد، نقش زبان میانجی برای قومیت‌های دیگر را ایفا می‌کند. به بیان دیگر مبنای تفکیک قومی در میان ساکنان شهر بجنورد، تفاوت زبان و گویش ایشان در خانواده و درون گروه اجتماعی خود بوده است. با توجه به هدف اصلی پژوهش، روش پژوهشی مورد نظر، توصیفی تحلیلی است. بدین منظور با بهره گرفتن از جدیدترین آمار جمعیتی و ترکیب قومی آن در سطح محله‌های شهر بجنورد که به عنوان واحد فضایی پژوهش تعیین شده‌اند، داده‌های مورد نیاز گردآوری شده است. همچنین با توجه به آن که روند تغییر وضعیت جدایی‌گزینی سکونتی در سال‌های گذشته و با تأکید بر دوره زمانی پس از ارتقای شهر بجنورد به مرکزیت استان خراسان شمالی مورد نظر بوده، آمار جمعیتی و ترکیب آن در دوره‌های سرشماری پیشین نیز به دست آمده است. در ادامه با استفاده از شاخص‌هایی که ابعاد اجتماعی فضایی جدایی‌گزینی سکونتی و وضعیت تراکم و تمرکز توزیع سکونت‌گروه‌های قومی را اندازه‌گیری می‌کنند، در نرم‌افزار Geo-Segregation Analyzer ارزیابی و سنجیده به صورت نقشه‌های متناسب نمایش داده شدند.

رابطه مستقیم با فاصله اجتماعی گروه‌های مختلف قومی و مذهبی دارد که به معنای جدایی‌گزینی اجتماعی فضایی گروه‌های قومی بر اساس فاصله اجتماعی آنها (و نه پایگاه اقتصادی آنها) خواهد بود (Jalilisadrabad & Hashemi, 2018: 7).

دو رهیافت نظری در حوزه بوم‌شناسی برای توضیح الگوهای جدایی‌گزینی اجتماعی فضایی وجود دارد که عبارتند از:

الف- رهیافت بوم‌شناسی انسانی (اکولوژی انسانی)^۱ که تغییر شهر را بر پایه رقابت گروه‌های مختلف اجتماعی برای دستیابی به فضا تبیین می‌کند.

ب- رهیافت تحلیل ناحیه اجتماعی (اکولوژی عاملی)^۲ که الگوی فضایی ویژگی‌های اقتصادی اجتماعی و عناصر شهری را به کمک نقشه نمایش می‌دهد (Meshkini & Rahimi, 2011).

در دیدگاه بوم‌شناسی انسانی، جدایی‌گزینی بر اساس مرحله‌های بوم‌شناسانه هجوم و توالی اتفاق می‌افتد که در چند گام مشخص روی می‌دهد: «نفوذ» که به ورود گروه اجتماعی متفاوت از اکثریت ساکنان به یک فضای جغرافیایی معین گفته می‌شود؛ «هجوم» که به ورود گسترده گروه اجتماعی متفاوت به یک فضای جغرافیایی معین گفته می‌شود که بیشتر تعداد کمی از این گروه اجتماعی در آن فضا سکونت پیدا کرده‌اند؛ «تثبیت» که سکونت گروه اجتماعی تازه‌وارد در فضای جغرافیایی یاد شده را استوار می‌سازد و «توالی» که به ورود گروه اجتماعی دیگر به فضای جغرافیایی گفته می‌شود (Benassi et al. 2020: 4-5).

در مرحله‌ای که سکونت یک گروه اجتماعی در فضای جغرافیایی جدید استوار و تثبیت می‌شود، با ورود تعداد بیشتری از خانوارهای گروه اجتماعی یاد شده، تراکم و نسبت جمعیتی آنها بیشتر شده و با توجه به محدودیت فضای سکونتی در آن فضای جغرافیایی، عواملی مانند درآمد، جایگاه اجتماعی، قومیت و مانند اینها تعیین‌کننده محل سکونت خانوادگی تازه‌وارد خواهد شد. بدین ترتیب توزیع نابرابر جمعیت و بی‌عدالتی در دسترسی آنها به خدمات و فرصت‌های موجود در جامعه می‌انجامد. بنابراین بر اساس دیدگاه بوم‌شناسی مکتب شیکاگو، جدایی‌گزینی فضایی به جدایی‌گزینی اجتماعی منجر می‌شود (Grzegorzczak & Jaczewska, 2015: 5). زیرا جدایی‌گزینی فضایی نقشی اساسی و مؤثر در روابط اجتماعی بر عهده دارد. به طور کلی این دیدگاه به رقابت گروه‌های مختلف اجتماعی برای دستیابی به فضای شهری را عامل جدایی‌گزینی می‌داند.

امروزه با ورود فناوری‌های جدید و تغییر عمده سبک زندگی و شکل قشربندی اجتماعی و تکثر گروه‌های اجتماعی در فضای جغرافیایی، شدت نابرابری و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری پدیده جدایی‌گزینی سکونتی متفاوت از دوران گذشته شده و اندازه بیشتری پیدا کرده است (Farash Khayalu, 2020: 6). در دیدگاه‌های جدیدتر بوم‌شناسی شهری وابستگی میان ساختارهای اجتماعی و اقتصادی مبنای کار قرار می‌گیرد و قشربندی اجتماعی در شهرها با همه شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی مطالعه و تحلیل می‌شود (Jalilisadrabad & Hashemi, 2018: 6).

- 1 Human ecology
- 2 Factor ecology

۳٫۱ یافته‌اندوزی

سرشماری‌های عمومی سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵ و جدیدترین سالنامه آماری مربوط به شهر بجنورد که در سال ۱۴۰۱ منتشر شده و جمعیت آن را تا پایان سال ۱۴۰۰ به دست می‌دهد، گردآوری و تنظیم شدند. بدین ترتیب مواد و داده‌های مورد نیاز به منظور سنجش و اندازه‌گیری شاخص‌های مختلف جدایی‌گزینی سکونت و وضعیت توزیع فضایی جمعیت به لحاظ قومی در سطح محله‌های شهر بجنورد فراهم آمد.

بر اساس طرح تفصیلی مصوب شهر بجنورد که در سال ۱۴۰۱ ابلاغ شده، شهر بجنورد به ۲۶ محله تقسیم شده است که در سه منطقه شهرداری توزیع شده‌اند. محله‌های یاد شده به عنوان بلوک‌های آماری در نظر گرفته شده و واحدهای فضایی مورد نظر این پژوهش را شکل دادند. وضعیت توزیع جمعیت در محله‌های شهر بجنورد از لحاظ قومیت ساکنان در آن در بازه زمانی پس از تأسیس استان خراسان شمالی، در

جدول شماره ۱: ترکیب جمعیتی محله‌های مورد مطالعه (درصد)

قوم ناحیه	فارس			ترک			کرد			ترکمن			تات		
	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۴۰۰
۱-۱	۲۰/۲	۲۵/۶	۲۶/۵	۴۱/۶	۳۸/۵	۳۷/۹	۳۲/۳	۳۱/۰	۲۹/۷	۲/۰	۲/۴	۲/۶	۱/۹	۲/۲	۲/۳
۲-۱	۱۷/۴	۱۸/۹	۲۰/۰	۳۶/۳	۳۳/۲	۳۳/۰	۲۹/۷	۲۹/۱	۲۸/۸	۲/۹	۳/۲	۳/۶	۲/۷	۲/۴	۲/۹
۱-۲	۱۴/۶	۱۷/۲	۲۱/۱	۴۳/۹	۴۵/۰	۴۷/۶	۲۹/۲	۲۴/۸	۲۰/۱	۷/۳	۹/۰	۹/۸	۳/۱	۳/۳	۳/۵
۲-۲	۱۰/۵	۹/۱	۸/۷	۲۶/۲	۲۶/۱	۲۵/۹	۲۷/۱	۲۸/۳	۲۹/۱	۱۷/۴	۲۱/۶	۲۵/۲	۹/۴	۹/۹	۱۰/۲
۳-۲	۲۰/۲	۲۲/۱	۲۳/۳	۳۲/۸	۳۳/۴	۳۴/۵	۲۱/۲	۲۱/۰	۱۹/۶	۹/۳	۱۰/۱	۱۰/۵	۸/۸	۸/۹	۸/۸
۴-۲	۱۱/۳	۱۲/۰	۱۱/۹	۲۹/۵	۲۹/۴	۲۹/۱	۲۴/۳	۲۵/۰	۲۵/۱	۱۰/۱	۱۰/۲	۱۰/۰	۵/۵	۴/۹	۵/۱
۱-۳	۱۸/۵	۱۷/۴	۱۷/۸	۲۲/۷	۲۳/۱	۲۳/۸	۲۳/۸	۴۰/۱	۴۰/۵	۲۰/۲	۲۰/۸	۲۲/۴	۸/۶	۸/۴	۸/۶
۲-۳	۲۰/۴	۲۱/۳	۲۱/۲	۳۹/۶	۳۹/۰	۴۰/۳	۲۷/۴	۲۷/۱	۲۶/۶	۶/۳	۵/۹	۵/۱	۳/۳	۳/۲	۳/۲
۳-۳	۲۴/۴	۲۵/۲	۲۶/۲	۳۴/۳	۳۵/۱	۳۸/۶	۳۰/۲	۲۹/۷	۲۹/۱	۳/۵	۳/۱	۳/۱	۱/۲	۱/۱	۱/۱
۱-۴	۲۸/۱	۲۹/۰	۲۹/۲	۳۸/۴	۳۹/۵	۴۱/۰	۲۳/۲	۲۲/۶	۲۲/۱	۱/۳	۱/۲	۱/۳	۰/۹	۰/۸	۰/۸
۲-۴	۱۴/۵	۱۴/۶	۱۵/۱	۲۴/۶	۲۴/۰	۲۴/۱	۳۴/۷	۳۵/۵	۳۶/۸	۱۰/۴	۱۱/۰	۱۱/۳	۴/۵	۴/۹	۴/۷
۱-۵	۲۹/۹	۳۰/۱	۳۰/۵	۳۶/۴	۳۷/۸	۳۷/۹	۲۳/۶	۲۳/۵	۲۳/۰	۷/۵	۷/۷	۷/۸	۳/۴	۳/۵	۳/۵
۲-۵	۲۶/۷	۲۸/۰	۲۸/۲	۳۳/۰	۳۳/۵	۳۳/۹	۲۵/۵	۲۵/۲	۲۵/۳	۶/۰	۵/۵	۵/۶	۸/۸	۸/۸	۸/۸
۳-۵	۱۲/۴	۱۱/۳	۱۰/۸	۲۶/۹	۲۶/۳	۲۶/۲	۲۰/۱	۲۲/۳	۲۴/۵	۳/۲	۳/۲	۸/۷	۲/۷	۲/۶	۲/۷
۱ح	۹/۷	۶/۶	۶/۰	۱۳/۴	۱۳/۵	۱۲/۰	۵۵/۲	۵۵/۲	۵۲/۲	۱۱/۵	۱۲/۶	۱۲/۸	۱/۰	۰/۹	۰/۸
۲ح	۸/۵	۹/۰	۹/۴	۱۲/۶	۱۲/۹	۱۲/۹	۵۰/۱	۵۲/۳	۵۲/۹	۲۰/۴	۲۰/۵	۲۱/۱	۲/۰	۲/۰	۲/۰
۳ح	۷/۶	۷/۷	۷/۷	۱۱/۵	۱۱/۶	۱۱/۸	۵۹/۲	۶۰/۰	۵۹/۹	۱۳/۴	۱۳/۵	۱۳/۲	۱/۵	۱/۶	۱/۸
۴ح	۱۱/۰	۱۰/۵	۱۰/۱	۹/۲	۱۰/۰	۹/۹	۶۷/۴	۶۶/۵	۶۶/۱	۱۲/۳	۱۲/۱	۱۲/۲	۱/۰	۱/۱	۱/۲
۵ح	۵/۵	۶/۴	۵/۸	۱۳/۱	۱۳/۰	۱۵/۰	۴۴/۶	۴۳/۳	۴۶/۱	۲/۹	۲/۵	۲/۵	۳/۰	۲/۹	۳/۳
۶ح	۸/۸	۱۰/۱	۹/۰	۴۸/۳	۴۹/۵	۵۰/۳	۱۴/۲	۱۵/۲	۱۴/۸	۲۵/۳	۲۵/۵	۲۷/۰	۰/۹	۰/۸	۱/۰
۷ح	۱۰/۴	۱۰/۲	۹/۹	۱۷/۲	۱۷/۸	۱۷/۵	۴۹/۹	۵۰/۳	۵۰/۳	۱۴/۵	۱۴/۳	۱۴/۴	۴/۳	۴/۵	۴/۶
۸ح	۱۵/۶	۱۸/۳	۲۰/۱	۱۶/۴	۱۵/۸	۱۵/۰	۴۰/۲	۴۰/۶	۴۱/۱	۱۲/۸	۱۱/۰	۱۰/۵	۹/۱	۹/۵	۹/۴
۹ح	۱۹/۳	۲۰/۶	۲۱/۰	۲۰/۸	۲۰/۹	۲۰/۹	۲۹/۱	۲۸/۷	۲۸/۸	۱۵/۵	۱۴/۲	۱۳/۲	۶/۵	۶/۴	۶/۰
۱۰ح	۱۲/۳	۱۱/۵	۱۱/۱	۳۱/۷	۳۴/۷	۳۵/۴	۴۱/۷	۴۲/۶	۴۲/۶	۱۲/۶	۱۳/۰	۱۳/۱	۷/۰	۶/۹	۷/۰
۱۱ح	۹/۰	۹/۲	۹/۳	۱۵/۳	۱۶/۷	۱۶/۸	۵۴/۷	۵۵/۶	۵۵/۷	۲۱/۰	۲۰/۹	۲۱/۲	۱/۴	۱/۲	۱/۱
۱۲ح	۱۰/۵	۱۰/۲	۱۰/۳	۲۱/۳	۲۲/۴	۲۲/۲	۳۴/۶	۳۶/۸	۳۷/۰	۱۵/۲	۱۶/۵	۱۶/۶	۲/۳	۲/۵	۲/۵

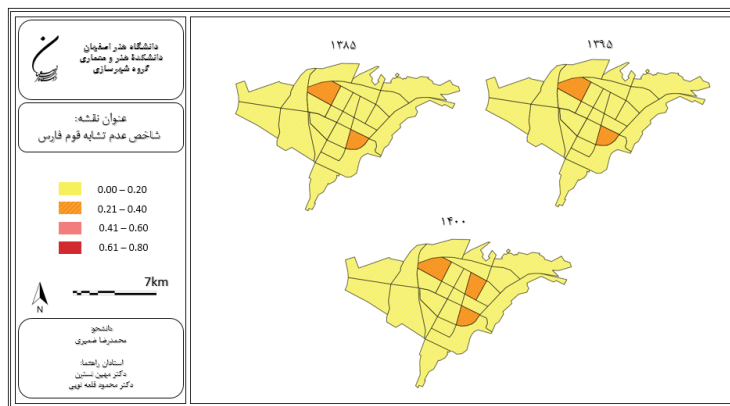
گرفته می‌شود. شاخص‌هایی که با استفاده از نرم‌افزار GSA شده برای محدوده مورد مطالعه اندازه‌گیری شده‌اند، عبارتند از: شاخص عدم تشابه دو گروهی، شاخص جدایی‌گزینی (یا جدایی) و شاخص‌هایی که با بهره گرفتن از نرم‌افزار GIS اندازه‌گیری و تحلیل شده‌اند عبارتند از: شاخص آنتروپی و شاخص I محلی موران.

شاخص عدم تشابه (D) متداول‌ترین روش برای اندازه‌گیری تفکیک است و مقایسه می‌کند که چگونه یک زیرگروه جمعیتی از نظر جغرافیایی به طور مساوی در مقایسه با زیرگروه جمعیتی دیگر پراکنده شده است (Massey et al. 1996: 4). با توجه به آن که مطالعه پدیده جدایی‌گزینی در سطح محله‌ها در شهر بجنورد مورد نظر است، شاخص عدم تشابه دوگروهی را می‌توان در این محله‌ها و بر اساس جمعیت هر یک از قومیت‌های ساکن در آنها و به شکل دو به دو بررسی و مطالعه نمود. شاخص مورد نظر با استفاده از نرم‌افزار Geo-Segregation Analyzer قابل محاسبه است.

جدول شماره ۱ وضعیت ترکیب قومی مردم ساکن در محله‌های مختلف شهر بجنورد را در سه دوره سرشماری (سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۵ و ۱۴۰۰) نشان می‌دهد. این داده‌ها بیان‌کننده آن هستند که در سطح محله‌های ۲۶ گانه شهر بجنورد، در بازه زمانی پانزده ساله مورد مطالعه، سهم هریک از قومیت‌ها از جمعیت ساکن در هر محله، به چه ترتیبی تغییر کرده و کدام یک از قومیت‌ها کاهش یا افزایش سهم در جمعیت هر یک از محله‌های شهری بجنورد داشته‌اند.

۳٫۲ اندازه‌گیری شاخص عدم تشابه

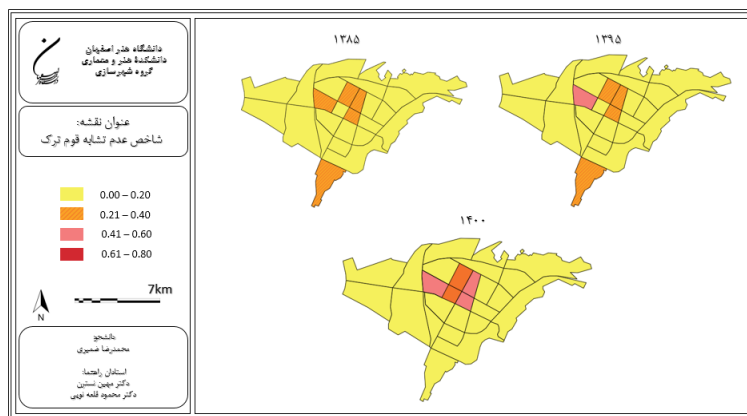
با توجه به پیچیدگی و چندبعدی بودن مفهوم جدایی‌گزینی سکونت و با در نظر داشتن تأکیدی که در این پژوهش بر ابعاد اجتماعی فضایی آن گذاشته شده، شاخص‌های متفاوتی برای اندازه‌گیری و سنجش ابعاد جدایی‌گزینی سکونت گروه‌های قومی در سطح شهر بجنورد به کار

نقشه شماره ۱: روند تغییر شاخص عدم تشابه قومیت فارس در شهر بجنورد

بدین ترتیب می‌توان نتیجه گرفت که به جز در سه واحد فضایی که در سال ۱۴۰۰ درجه شاخص عدم تشابه دوگروهی بالاتر از ۰/۲ داشته‌اند، سایر محله‌های شهر بجنورد به طور مساوی محل سکونت فارس‌زبانان بوده و به این دلیل جدایی‌گزینی فضایی سکونتی برای این گروه اجتماعی وجود ندارد. وضعیتی مشابه در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵ نیز حاکم بوده است.

نقشه شماره ۱ وضعیت تغییر درجه شاخص عدم تشابه را برای قومیت فارس در سطح محله‌های ۲۶ گانه تعریف شده در طرح تفصیلی شهر بجنورد نشان می‌دهد. این شاخص با استفاده از آمار ترکیب جمعیتی در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۰ محاسبه شده است. چنانکه در نقشه‌های مربوط دیده می‌شود، توزیع فضایی گروه فارس زبان در سطح شهر بجنورد در بازه مورد مطالعه به نسبت متعادل و کمتر از ۰/۴ بوده است.

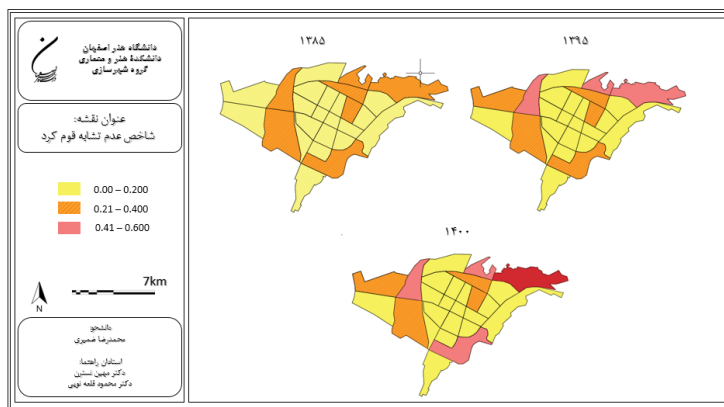

نقشه شماره ۲: روند تغییر شاخص عدم تشابه قومیت ترک در شهر بجنورد

جدایی‌گزینی سکونتی و فضایی در سطح محله‌های شهری افزایش پیدا کند.

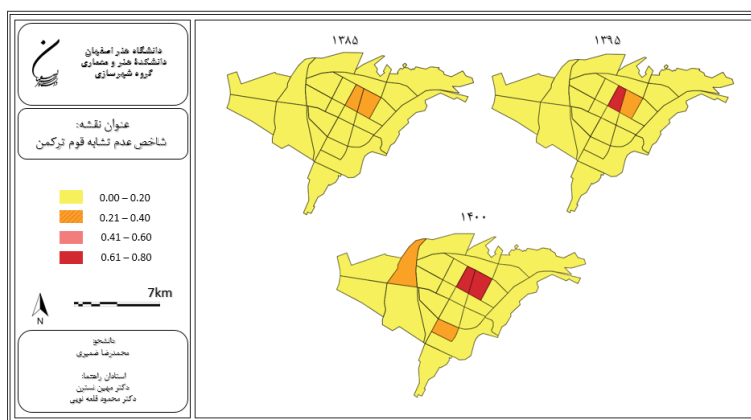
نقشه شماره ۳ نشانگر وضعیت تغییر درجه شاخص عدم تشابه دوگروهی برای قومیت کرد است. در این نقشه‌ها مشاهده می‌شود که در سال ۱۳۸۵ که آغاز پدیدار شدن پیامدهای ناشی از ارتقای شهر بجنورد به مرکزیت استان خراسان شمالی بوده، شش محله از واحدهای فضایی ۲۶ گانه طرح تفصیلی بجنورد، درجه شاخص عدم تشابه دوگروهی بالاتر از ۰/۲ داشته است. به این معنی که زمینه تمرکز و تجمع قوم کردزبان در برخی محله‌های شهر بجنورد وجود داشته و نسبت به مردم ترک و فارس زبان که به همراه کردزبان‌ها اکثریت جمعیت شهر را تشکیل می‌دهند، توزیع فضایی نابرابر و نامتعادل تری داشته است. در سال‌های بعد این وضعیت تشدید شده است. در سال ۱۳۹۵ هشت محله درجه شاخص بالاتر از ۰/۲ داشته‌اند که سه محله از آنها درجه شاخص بالاتر از ۰/۴ داشته‌اند. بدین ترتیب وضعیت جدایی‌گزینی قوم

چنانکه در نقشه شماره ۲ دیده می‌شود، پنج محله در سطح شهر بجنورد در هر یک از دوره‌های سرشماری درجه شاخص عدم تشابه بزرگ‌تر از ۰/۲ داشته‌اند. در فاصله سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ درجه این شاخص در هیچ یک از محله‌های مورد اشاره بالاتر از ۰/۴ نبوده و در نتیجه در این بازه زمانی می‌توان گفت که قوم ترک‌زبان در سطح محله‌های شهر بجنورد (واحدهای فضایی ۲۶ گانه طرح تفصیلی) دچار پدیده جدایی‌گزینی سکونتی نبوده‌اند. این وضعیت در فاصله سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۰ تغییر کرده است. در این فاصله تعداد محله‌هایی که درجه شاخص عدم تشابه بالاتر از ۰/۲ داشته‌اند، تغییری نکرده است. با این حال یکی از محله‌های با درجه شاخص بالاتر از ۰/۲ به کمتر از حد آستانه رسیده و یک محله دیگر از این حد گذر کرده است. همچنین سه محله در این سال درجه شاخص عدم تشابه دوگروهی بالاتر از ۰/۴ داشته‌اند. بنابراین در این فاصله تمرکز و تجمع قوم ترک‌زبان در این سه محله رشد کرده و سبب شده است که این شاخص و این بعد از

نقشه شماره ۳: روند تغییر شاخص عدم تشابه قومیت کرد در شهر بجنورد

کردزبان در این محله‌ها رشد کرده و افزایش یافته است. در سال ۱۴۰۰ این روند افزایش ادامه داشته و تعداد محله‌هایی که درجه شاخص بالاتر از ۰/۴ داشته‌اند، به چهار محله رسیده که یک محله از آنها درجه می‌دهد.

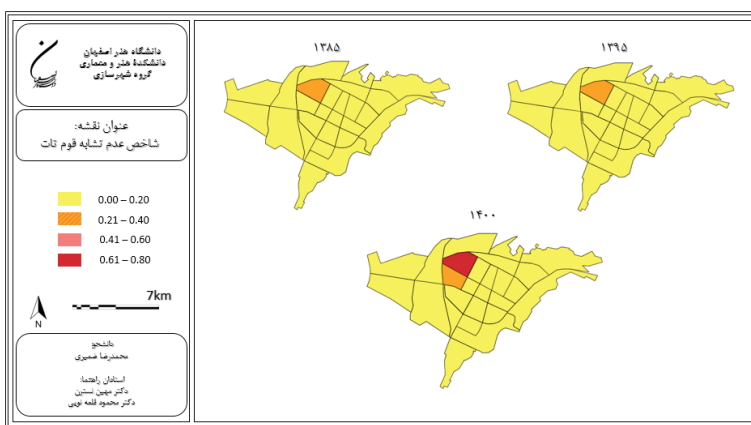

نقشه شماره ۴: روند تغییر شاخص عدم تشابه قومیت ترکمن در شهر بجنورد

بیشتر از ۰/۲ بوده، از دو محله به چهار محله رسیده است. با این همه درجه شاخص محاسبه شده در محله‌هایی که پدیده جدایی‌گزینی سکونت‌ی برای قومیت ترکمن در آنها دیده می‌شود، در فاصله سال‌های مورد مطالعه از ۰/۲ به بیشتر از ۰/۶ رسیده است که درجه بالایی از تمرکز و تجمع را نشان می‌دهد. بدین ترتیب در دو محله از شهر بجنورد در سال ۱۴۰۰ تمرکز بالایی از قومیت ترکمن زندگی می‌کنند که با درجه به نسبت بالایی از سایر گروه‌های اجتماعی ساکن در شهر جدا شده‌اند.

نقشه شماره ۴ روند تغییرات شاخص عدم تشابه دوگروهی را برای قومیت ترکمن در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۰ نشان می‌دهد که دوره زمانی پس از تأسیس استان خراسان شمالی و ارتقای شهر بجنورد به مرکزیت استان جدید را در برمی‌گیرد.

همچنانکه در نقشه‌های مربوط دیده می‌شود، روند تغییر درجه شاخص عدم تشابه دوگروهی در این بازه زمانی سرعت رشد به نسبت بالایی داشته است. در حالی که محله‌هایی که این شاخص در آنها

نقشه شماره ۵: روند تغییر شاخص عدم تشابه قومیت تات در شهر بجنورد

این شاخص به صورت عددی بین صفر و یک نمایش درمی آید. هنگامی که اندازه شاخص جدایی‌گزینی برابر با صفر باشد، به معنای توزیع مساوی و عادلانه خواهد بود. در مقابل، اندازه یک به معنای جدایی کامل در فضای مورد مطالعه است (Massey et al. 1996:6).

شاخص جدایی‌گزینی براساس روش محاسبه، ممکن است نسخه‌های متعددی داشته باشد که در پژوهش‌های مختلف و بر پایه هدف و روش پژوهش‌های مورد اشاره، انتخاب می‌شود (Feitosa, 2007:5). در این مطالعه و به منظور دستیابی به هدف اصلی پژوهش که شناسایی وضعیت پدیده جدایی‌گزینی میان گروه‌های قومیتی در سطح محله‌های شهر بجنورد بوده، از شاخص جدایی‌گزینی با دسترسی مرزی استفاده شده است.

با استفاده از داده‌های مربوط به ترکیب جمعیت در واحدهای فضایی ۲۶ گانه معرفی شده در بخش پیشین، به لحاظ قومی، وضعیت شاخص جدایی‌گزینی با دسترسی مرزی میان گروه‌های اجتماعی یاد شده در سطح محله‌های شهر بجنورد، به شرح جدول زیر محاسبه و اندازه‌گیری شده است. این شاخص نیز با استفاده از ابزار مربوط در نرم‌افزار Geo-Segregation Analyzer محاسبه و ارزیابی می‌شود.

جدول شماره ۲: شاخص جدایی‌گزینی با دسترسی مرزی در سطح محله‌های شهر بجنورد

IS	فارس			ترک			کرد			ترکمن			تات	
	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۳۸۵	۱۳۹۵
	۰/۲۱	۰/۱۹	۰/۲۱	۰/۲۵	۰/۲۷	۰/۲۷	۰/۲۲	۰/۲۷	۰/۲۷	۰/۳۸	۰/۴۸	۰/۵۲	۰/۵۶	۰/۶۱
	۰/۶۶													

فضایی و جدایی‌گزینی گروه‌های قومی ترک و فارس‌زبان در این شهر بدون تغییر مانده است.

ت- وضعیت شاخص مورد محاسبه برای گروه‌های قومی کرد و ترکمن و تات، با درجه شدت متفاوت، در فاصله زمانی دو دهه گذشته، رو به افزایش بوده است. بنابراین در پی رشد جمعیت (ناشی از رشد طبیعی و مهاجرت) و گسترش فضای شهری در این دوره زمانی، توزیع فضایی اقوام کرد، ترکمن و تات‌زبان تحت تأثیر قرار گرفته و تجمع و تمرکز بیشتری پیدا کرده است.

۳.۴. اندازه‌گیری شاخص آنتروپی

شاخص آنتروپی به طور کلی برای اندازه‌گیری و سنجش میزان تنوع و توزیع فضایی پدیده‌های مورد مطالعه در محدوده جغرافیایی تعریف شده برای پژوهش به کار می‌رود (Zamiri et al. 2013:9). این شاخص که بر اساس تعریف، بر پایه هدف و نوع پژوهش می‌تواند به اشکال مختلف و به شکل نسخه‌های متعدد تعریف شود (Yao et al. 2018:3)، کاربرد و کارایی زیادی در سنجش و ارزیابی وضعیت جدایی‌گزینی در میان گروه‌های مختلف اجتماعی در پژوهش‌های مرتبط با موضوع جدایی‌گزینی سکونت و فضایی در شهرهای مختلف ایران و جهان داشته است.

برای سنجیدن وضعیت تنوع قومیتی و شناسایی بعد مهمی از جدایی‌گزینی در سطح محله‌های شهر بجنورد، شاخص آنتروپی (شانون) برای اندازه‌گیری توزیع جمعیت قومیت‌های مختلف در سطح محله‌های مورد مطالعه در شهر بجنورد به کار گرفته شده و به طور جداگانه برای هر یک از قومیت‌های فارس، ترک، کرد، ترکمن و

نقشه شماره ۵ وضعیت توزیع جمعیت تات‌زبان را در فاصله زمانی پانزده ساله پس از تأسیس استان خراسان شمالی را نشان می‌دهد که در آن مشخص است که در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵ در یک محله درجه شاخص عدم تشابه دوگروهی بالاتر از ۰/۲ بوده که این شاخص در همان محله در سال ۱۴۰۰ به بیشتر از ۰/۴ افزایش پیدا کرده، ضمن آن که یک محله دیگر نیز شاخص بالاتر از ۰/۲ پیدا کرده است.

با آن که درجه شاخص عدم تشابه دوگروهی در محله مورد مطالعه به نسبت بالاست، اما در تفسیر آن می‌بایست احتیاط کرد. زیرا جمعیت تات‌زبان در اقلیت بوده و سهم بسیار پایینی از جمعیت ساکن در بجنورد را تشکیل می‌دهند و بدین سبب تغییری هرچند اندک در تعداد افراد این گروه که در یک محله خاص ساکن هستند، درجه تمرکز و تجمع آنها را به شدت جابه‌جا می‌کند.

۳.۳. اندازه‌گیری شاخص جدایی‌گزینی

شاخص جدایی‌گزینی که یکی از پرکاربردترین شاخص‌های مورد استفاده در پژوهش‌های مرتبط با جدایی‌گزینی سکونت و فضایی بوده، روش محاسبه و تفسیر و تبیین به نسبت ساده‌ای دارد و به همین دلیل در اندازه‌گیری ابعاد مختلف جدایی‌گزینی کارایی زیادی نشان داده است.

داده‌های حاصل از محاسبه شاخص جدایی‌گزینی با دسترسی مرزی که در جدول شماره ۲ ارائه شده‌اند، نتایج قابل توجهی به دست می‌دهند. چنانکه اشاره شد، این شاخص وضعیت جدایی‌گزینی فضایی میان گروه‌های قومی مختلف را در سطح محله‌های شهر بجنورد اندازه‌گیری می‌کند. بنابراین با توجه به جدول بالا می‌توان چنین نتیجه گرفت که: الف- مقدار شاخص جدایی‌گزینی با دسترسی مرزی برای گروه‌های قومی در سطح شهر بجنورد، مؤید بروز پدیده جدایی‌گزینی فضایی و سکونت میان گروه‌های یاد شده است. به طور خاص درباره گروه‌های قومی ترکمن و تات، مقدار به دست آمده برای این شاخص، به نسبت بالاست که نشان دهنده شدت بیشتر جدایی میان گروه‌های یاد شده از سایر گروه‌های اجتماعی قومی بوده است.

ب- وضعیت شاخص جدایی‌گزینی با دسترسی مرزی برای قومیت تات می‌بایست با احتیاط بیشتری تحلیل شود. زیرا تعداد اعضای این گروه قومی در سطح شهر بجنورد زیاد نیست و در واقع یک اقلیت کوچک در جمعیت شهری به شمار می‌روند. بنابراین قابل پیش‌بینی است که اعضای خانواده‌های تات‌زبان که وابستگی نسبی به یکدیگر دارند، نزدیک به یکدیگر و در همسایگی هم زندگی کنند.

پ- بررسی روند تغییر شاخص جدایی‌گزینی با دسترسی مرزی در سال‌های پس از تأسیس استان خراسان شمالی نشانگر افزایش شدت جدایی‌گزینی میان قومیت‌های کرد، ترکمن و تات‌زبان است، در حالی که وضعیت این شاخص برای اقوام ترک و فارس به طور نسبی، بدون تغییر مانده است. به بیان دیگر، در حالی که در دو دهه گذشته، پیامدهای ناشی از تغییر وضعیت و جایگاه سیاسی و اداری شهر بجنورد در ترکیب و توزیع جمعیت در سطح شهر نمایان شده، وضعیت توزیع

تات مورد اندازه‌گیری و ارزیابی بوده است. در محاسبه شاخص آنتروپی شانون، تعداد واحدهای فضایی برابر با ۲۶ است. بنابراین بیشینه ممکن برای این شاخص برابر با ۳/۲۵۸ خواهد بود.

جدول شماره ۳: مقدار آنتروپی شانون برای قومیت‌های مختلف در سطح محله‌های شهر بجنورد

H	فارس			ترک			کرد			ترکمن			تات		
	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۴۰۰
	۱/۰۰۵	۱/۰۱۰	۰/۹۸۴	۱/۳۰۹	۱/۴۱۱	۱/۵۹۰	۱/۴۳۸	۱/۲۹۸	۱/۱۲۵	۱/۸۳۵	۲/۲۸۶	۲/۶۴۵	۱/۳۲۶	۱/۲۹۰	۱/۰۴۴

زمانی، بعد تنوع و مرکزگرایی از جدایی‌گزینی سکونت و فضایی قومیت ترکمن در سطح محله‌های بجنورد با شدت زیادی رشد نشان می‌دهد. بنابراین درباره وضعیت جدایی‌گزینی قومیتی ترکمن‌ها در بجنورد و در مقایسه با سایر گروه‌های اجتماعی، نگرانی بیشتری وجود دارد. در مورد قوم تات روند شاخص آنتروپی شانون در فاصله زمانی مورد بررسی، روند ثابت و یک سویه نبوده است. بر این اساس، تنوع و مرکزگرایی پدیده جدایی‌گزینی فضایی و سکونت قومیت تات در سطح محله‌های بجنورد در فاصله زمانی ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ کاهش یافته، اما در فاصله پنج ساله بعد، بار دیگر رو به افزایش می‌رود. با این حال، درجه جدایی‌گزینی در سال ۱۴۰۰ همچنان پایین‌تر از سال ۱۳۸۵ بوده است. اما باید توجه داشت که سهم قوم تات از کل جمعیت شهر بجنورد کمتر از پنج درصد است و بالا بودن شاخص آنتروپی شانون نشانه بروز پدیده جدایی‌گزینی فضایی و سکونت به عنوان یک مسئله و معضل اجتماعی نخواهد بود، بلکه نشانگر زندگی خانواده‌های تات زبان در کنار یکدیگر در محله‌های مختلف شهر بجنورد است.

۳.۵. اندازه‌گیری شاخص موران I محلی

شاخص موران که ابزاری کاربردی در بررسی توزیع فضایی پدیده‌هایی با ویژگی جغرافیایی است، در اندازه‌گیری جدایی‌گزینی و بعد خوشه‌بندی گروه‌های اجتماعی در محدوده مورد مطالعه استفاده می‌شود (Zamiri et al. 2013: 10).

با توجه به داده‌های مربوط به ترکیب قومی محله‌های شهر بجنورد که بر اساس ۲۶ واحد فضایی بر اساس طرح تفصیلی شهر بجنورد گردآوری و مرتب شده، شاخص محلی موران برای قومیت‌های مختلف و مذهب متفاوت در شهر بجنورد با استفاده از ابزار محاسبه خودهمبستگی فضایی در نسخه ۱۰/۲ از نرم‌افزار ArcGIS استفاده شده است.

چنانکه نتیجه محاسبه شاخص آنتروپی شانون در جدول شماره ۳ نشان می‌دهد، وضعیت این شاخص درباره توزیع فضایی گروه‌های قومیتی ترکمن، تات، ترک و کرد به طور نسبی وضعیتی با حد بالایی از تنوع را نشان می‌دهد. به بیان دیگر (به ویژه درباره قومیت ترکمن) توزیع فضایی جمعیت در سراسر فضای شهری به شکلی نابرابر اتفاق افتاده است. به طور مشابه و با شدتی کمتر درباره توزیع فضایی قومیت‌های کرد و تات نیز چنین نتیجه‌ای می‌توان گرفت؛ اگرچه فاصله اندازه شاخص آنتروپی شانون برای این دو قومیت، تا اندازه بیشینه این شاخص، بزرگ‌تر است. در سوی مقابل، وضعیت توزیع فضایی قومیت فارس در واحدهای فضایی به طور نسبی، برابر و یکنواخت بوده و ویژگی تنوع و مرکزگرایی درباره این گروه اجتماعی ضعیف ارزیابی می‌شود.

از سوی دیگر، بررسی روند تغییر اندازه شاخص آنتروپی شانون برای گروه‌های قومیتی مختلف در سطح شهر بجنورد نیز اطلاعات بیشتری در خصوص وضعیت پدیده جدایی‌گزینی سکونت و فضایی اقوام یاد شده در سطح محله‌های شهر بجنورد به دست می‌دهد. بر اساس داده‌های جدول شماره ۴، وضعیت توزیع فضایی (شاخص آنتروپی شانون که بیانگر بعد تنوع و مرکزگرایی است) برای قومیت فارس در همه دوره مورد مطالعه بدون تغییری مهم، در حد متعادل و توزیع فضایی به نسبت یکنواخت قرار دارد. این در حالیست که این شاخص برای قومیت کرد با شیب ملایم در بازه پانزده ساله، نزدیک به ۳۱ درصد نسبت به ابتدای دوره مطالعه کاهش یافته است. به این معنا که شدت تنوع قومیت کرد در سطح محله‌های شهری کاهش پیدا کرده، یعنی توزیع فضایی این قومیت در این سال‌ها مرکزگرایی کمتری داشته و از شدت جدایی‌گزینی در این بعد کاسته شده است. اما روند تغییر شاخص آنتروپی شانون درباره قومیت ترکمن در این فاصله حدود ۸۱ درصد نسبت به ابتدای دوره مطالعه رشد کرده است. یعنی در این بازه

جدول شماره ۴: شاخص موران محلی برای قومیت‌های ساکن در شهر بجنورد

قومیت	سال	شاخص موران محلی	Z score
فارس	۱۳۸۵	۰/۰۶	۴/۵۵
	۱۳۹۵	۰/۱۲	۲۰/۱۲
	۱۴۰۰	۰/۰۹	۳۲/۴۰
ترک	۱۳۸۵	۰/۲۳	-۴/۶۷
	۱۳۹۵	۰/۱۵	۱/۴۴
	۱۴۰۰	۰/۱۰	-۳/۲۱
کرد	۱۳۸۵	۰/۳۳	۱۲/۷۵
	۱۳۹۵	۰/۲۴	۱۰/۰۲
	۱۴۰۰	۰/۲۰	۸/۳۵
ترکمن	۱۳۸۵	۰/۲۶	۲/۴۴
	۱۳۹۵	۰/۴۹	۲۷/۹۳
	۱۴۰۰	۰/۶۵	۴۵/۲۰
تات	۱۳۸۵	۰/۳۹	۰/۲۸
	۱۳۹۵	۰/۴۹	۳/۷۸
	۱۴۰۰	۰/۷۲	۱/۳۳

۴.۱. عدم تشابه

بعد عدم تشابه، نخستین و مهم‌ترین بعد از جدایی‌گزینی است که در مطالعات مربوط و در سطح محدوده‌های مورد پژوهش اندازه‌گیری و سنجیده می‌شود (Massey et al. 1996: 3). مقادیر محاسبه شده برای شاخص عدم تشابه که با در نظر گرفتن اثر جمعیت‌های مرزی در سطح محله‌های مختلف و برای سنجش وضعیت جدایی‌گزینی میان گروه‌های اجتماعی به صورت دو به دو به دست آمده، بر اساس مبانی نظری و ادبیات پژوهش، به سادگی و با وضوح بالا قابل تفسیر و تبیین هستند.

(۱) بالاترین مقدار شاخص عدم تشابه در سطح محله‌های ۲۶ گانه شهر بجنورد در میان گروه‌های مختلف اجتماعی، برای قومیت‌های ترکمن و تات و برای پیروان مذهب سنی به دست آمده است. با توجه به آن که شاخص عدم تشابه دوگروهی وضعیت تمرکز و تجمع پدیده مورد مطالعه را در سطح محدوده مطالعه بررسی می‌کند، می‌توان چنین نتیجه گرفت که بعد تمرکز از پدیده جدایی‌گزینی سکونت‌ی برای قومیت‌های ترکمن و تات در شهر بجنورد به نسبت بالاست. اگرچه با در نظر گرفتن شمار اندک اعضای گروه اجتماعی تات‌زبان، می‌توان این گروه را از این نظر فاقد ویژگی جاداشدگی فضایی نسبت به سایر گروه‌های قومی در سطح محله‌های شهر بجنورد تفسیر کرد.

(۲) روند کلی تغییر شاخص عدم تشابه دوگروهی برای همه گروه‌های قومی در سطح محله‌های شهر بجنورد در فاصله زمانی پس از تأسیس استان خراسان شمالی، رو به افزایش بوده است. اگرچه شدت و سرعت رشد این شاخص برای گروه‌های اجتماعی مختلف، برابر نبوده و برای قومیت‌های ترکمن با سرعت بیشتری رشد کرده و افزایش یافته است.

(۳) علاوه بر افزایش اندازه شاخص عدم تشابه دوگروهی در فاصله دو دهه گذشته پس از ارتقای شهر بجنورد به مرکزیت استان جدید، تعداد محله‌هایی که در آنها شاخص یاد شده بالاتر از ۰/۲ بوده است نیز در همه گروه‌های اجتماعی مورد مطالعه، افزایش داشته است. بدین جهت می‌توان گفت به لحاظ فضایی، جدایی‌گزینی سکونت‌ی میان گروه‌های مختلف اجتماعی در سطح محله‌های شهر گسترش پیدا کرده است.

(۴) از آنجایی که بخش زیادی از افزایش جمعیت شهر بجنورد در دو دهه گذشته ناشی از مهاجرت‌پذیری آن و بالاتر از رشد طبیعی آن و میانگین بلندمدت بوده، گروه‌های اجتماعی جذب شده و مهاجرت کرده به بجنورد، محله‌هایی که افراد از گروه قومی مشابه و همسان بیشتری داشته‌اند را به عنوان مقصد مهاجرت و محل سکونت خود برگزیده‌اند و به این ترتیب بر شدت تجمع و تمرکز این گروه‌های اجتماعی در سطح محله‌های مختلف افزوده‌اند.

۴.۲. خوشه‌بندی

شاخص موران محلی که به منظور سنجیدن وضعیت بعد خوشه‌بندی در پدیده جدایی‌گزینی سکونت‌ی در سطح محله‌های مورد مطالعه در شهر بجنورد محاسبه شده است، می‌تواند به طور کلی و بر اساس ادبیات موضوع و تجربه‌های موجود پیشین تفسیر و تحلیل گردد. نتیجه محاسبات و تحلیل‌های انجام شده به شرح زیر صورت‌بندی می‌شود.

داده‌های جدول شماره ۴ بیانگر آنست که در سال‌های مورد مطالعه، توزیع جمعیت ترک و فارس‌زبان فاقد هرگونه خوشه‌بندی بوده است. اما در همین بازه زمانی، درباره سایر قومیت‌ها به شکل و شدت مختلف، می‌توان نشانه‌های خوشه‌بندی در توزیع جمعیت را مشاهده کرد که می‌تواند نمایانگر یک بعد مهم از پدیده جدایی‌گزینی سکونت‌ی و فضایی دانسته شود.

بررسی شاخص محلی موران برای قومیت کردزبان در فاصله سال‌های پس از تأسیس استان خراسان شمالی، نشان‌دهنده آنست که روندی کاهشی در شدت خوشه‌بندی جمعیت شکل گرفته است. به این معنا که در سال ۱۳۸۵ درجه شاخص محلی موران به نسبت بالا و در حوزه معناداری بوده است که نشانه شدت نسبی خوشه‌بندی در توزیع جمعیت کردزبان در سطح محله‌های شهر بجنورد ارزیابی می‌شود. اما این شاخص در سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۴۰۰ به ترتیب نزدیک به ۳۷/۵ و ۶۵ درصد کاهش پیدا کرده است. بنابراین می‌توان چنین نتیجه گرفت که بعد خوشه‌بندی از پدیده جدایی‌گزینی برای قومیت کردزبان در سال‌های پس از ارتقای شهر بجنورد به مرکزیت استان، کاهش پیدا کرده است. درباره قومیت ترکمن روندی معکوس دیده می‌شود. درجه شاخص محلی موران برای توزیع فضایی جمعیت ترکمن‌زبان در فاصله سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ نزدیک به ۴۶/۹ درصد افزایش پیدا کرده و در فاصله پنج ساله تا سال ۱۴۰۰ با رشد ۳۲/۷ درصدی روبه رو شده و شاخص محلی موران به اندازه به نسبت بالای ۰/۶۵ رسیده است که با توجه به مقدار آماره Z همه این مقادیر را می‌توان معنادار تفسیر کرد. بنابراین در فاصله زمانی پس از تأسیس استان خراسان شمالی و در پی رشد جمعیت ترکمن‌زبان که بیشتر در نتیجه روند رو به افزایش مهاجرت در این گروه اجتماعی بوده، درجه خوشه‌بندی جمعیت در واحدهای فضایی شهر بجنورد با رشد سریع و افزایشی روبه رو شده و از این نظر، بعد خوشه‌بندی از جدایی‌گزینی سکونت‌ی و فضایی قوم ترکمن در این دوره، با رشد زیادی اتفاق افتاده است.

همچنین برای قوم تات‌زبان شاخص محلی موران درجه‌های به نسبت بالایی را در سال‌های مختلف مورد مطالعه نشان داده است؛ با این حال آماره Z محاسبه شده برای این مقادیر، بسیار نزدیک به صفر و در نتیجه در سطح پایینی از معناداری به دست آمده است. به بیان دیگر، با توجه به درجه بالای شاخص محلی موران برای قوم تات‌زبان در سال‌های مورد مطالعه، خوشه‌بندی جمعیتی و در نتیجه این بعد از پدیده جدایی‌گزینی سکونت‌ی و فضایی برای قومیت تات در سطح محله‌های بجنورد دیده نمی‌شود.

۴. جمع‌بندی

نتایج به دست آمده در این بخش، می‌تواند برای ارزیابی، سنجش، تحلیل و تبیین وضعیت و شدت جدایی‌گزینی میان گروه‌های مختلف اجتماعی (قومی) در سطح محله‌های شهر بجنورد مورد استفاده قرار گیرد. همچنانکه اشاره شد، ابعاد مختلف پدیده جدایی‌گزینی سکونت‌ی را می‌توان با بهره گرفتن از شاخص‌های مختلفی که برای این منظور معرفی شده و پرورش یافته‌اند اندازه‌گیری کرده و مورد سنجش قرار داد.

به صورت متعادل پیش رفته و از تمرکز و تجمع این قومیت در سطح محله‌هایی به خصوص در شهر بجنورد کاسته شده است. همچنین به نظر می‌رسد در پی تغییر جایگاه اجتماعی و اقتصادی مهاجران تازه وارد به شهر بجنورد پس از مدتی از سکونت در آن، جابه جایی و تحرک جمعیت موجب پخشایش و توزیع بیشتر جمعیت کردزبان در سطح واحدهای فضایی در سطح شهر بجنورد شده و به همین سبب از بعد تجمع و تمرکز، جدایی‌گزینی سکونتی و فضایی برای قوم کرد کاهش پیدا کرده و رو به افول می‌رود.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

تحلیل نتیجه شاخص‌های جدایی‌گزینی سکونتی بر بنیاد چارچوب نظری پژوهش و با توجه به اندیشه بوم‌شناسی انسانی (شهری) نشان می‌دهد که مهاجران وارد شده به شهر بجنورد در سال‌های پس از تأسیس استان خراسان شمالی، با افزایش دادن نرخ رشد مطلق جمعیت و توزیع فضایی نابرابر ناشی از سکنی‌گزینی بر پایه قومیت و زبان، روند جدایی‌گزینی سکونتی گروه‌های اجتماعی در سطح محله‌های شهری بجنورد را تشدید کرده‌اند. به استثنای فارس‌زبان‌ها، چهار قومیت ترک، کرد، ترکمن و تات، با نسبت‌های مختلف، جدایی‌گزینی سکونتی بر اساس قومیت خود را تجربه می‌کنند. روند افزایشی شاخص‌های مختلف جدایی‌گزینی سکونتی نشان می‌دهد که در مرحله نخست که با توجه به بوم‌شناسی شهری مرحله هجوم خوانده می‌شود، مهاجران از گروه‌های قومی مختلف، تمایل دارند در محله‌های شهری ساکن شوند که همانندی قومی و زبانی بیشتری با ایشان دارد. ادامه روند و مرحله توالی، تطبیق و سازگاری مهاجران با فضای سکونتی جدید را در پی دارد و با ورود مهاجران جدید، روند یاد شده دوباره تکرار می‌شود. بدین ترتیب روند رشد و تشدید جدایی‌گزینی سکونتی گروه‌های اجتماعی بر مبنای قومیت و زبان در سطح محله‌های شهری بجنورد افزایش می‌یابد.

موقعیت و وضعیت شهر بجنورد به عنوان مرکز استان خراسان شمالی که عملکرد ناحیه‌ای در شمال شرق کشور دارد و همچنین تنوع و تکثر قومی ساکنان آن، اهمیت و تأثیر رشد ابعاد اجتماعی فضایی جدایی‌گزینی سکونتی میان گروه‌های اجتماعی (قومی) مختلف در سطح محله‌های شهری آن دوچندان نشان می‌دهد. ادامه روند جاری به طور قطع پیامدهای ناگزیر و ناخوشایندی در بروز تضاد و برخورد‌های اجتماعی قومی برجای خواهد گذاشت. به نظر می‌رسد بررسی و مطالعه پیامدهای روند دگرگونی و تغییر جدایی‌گزینی سکونتی گروه‌های قومی در کیفیت زندگی در محله‌های شهری و به ویژه مسکن شهری و دسترسی گروه‌های مختلف اجتماعی به خدمات پشتیبان سکونت و امکان استفاده عادلانه از امکانات و فرصت‌های شغلی، درآمدی، آموزشی، بهداشتی، سیاسی و مانند آن ضروری و پرفایده باشد. نتایج چنین مطالعاتی روشن خواهد ساخت که افزایش جدایی‌گزینی سکونتی اقوام مختلف در شهر بجنورد به ویژه در دو دهه گذشته و پس از تأسیس استان خراسان شمالی و ارتقای موقعیت اداری و سیاسی شهر بجنورد به عنوان مرکز استان جدید، چگونه و به چه شکل در نابرابری‌های اجتماعی اثر گذاشته و سایر ابعاد جدایی‌گزینی سکونتی میان گروه‌های مختلف اجتماعی (مذهبی، درآمدی و مانند

۱) در فاصله زمانی پانزده ساله در دوره پس از تأسیس استان خراسان شمالی، توزیع جمعیت برای گروه‌های قومیتی فارس و ترک‌زبان در سطح محله‌های شهر بجنورد روی نداده است.

۲) درجه خوشه‌بندی در توزیع جمعیت ترکمن در سطح محله‌های شهر بجنورد در فاصله ده ساله از سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ و در پی رشد بی‌سابقه مهاجرت قوم ترکمن، به سرعت و با شدت زیادی افزایش پیدا کرده است. روند افزایشی یاد شده در دوره پنج ساله پس از آن با شدت کمتری ادامه یافته است. به نظر می‌رسد با کاهش جمعیت مهاجر در سال‌های اخیر، شدت افزایش خوشه‌بندی جمعیت ترکمن در سطح محله‌های شهر نیز کاهش پیدا کرده است. بدین سبب می‌توان گفت بعد خوشه‌بندی از پدیده جدایی‌گزینی سکونتی برای قوم ترکمن در سطح شهر بجنورد بالاست و در سال‌های پس از تأسیس استان خراسان شمالی رشد و افزایشی غیرعادی نشان داده است.

۴.۳. تمرکز

شاخص آنتروپی شانون به طور کلی به منظور ارزیابی و سنجش وضعیت توزیع فضایی پدیده‌های مورد مطالعه در سطح واحدهای فضایی تعریف شده به کار می‌رود. بنابراین با استفاده از این شاخص برای سنجیدن وضعیت تمرکز یا پراکندگی قومیت‌ها و مذاهب مختلف در سطح محله‌های شهری، می‌توان بعد تمرکز از پدیده جدایی‌گزینی سکونتی در این محله‌ها را محاسبه، تفسیر و تبیین نمود. چنانکه از نتایج به دست آمده برای این شاخص در محدوده‌های مورد پژوهش فهمیده می‌شود:

۱) بالاترین حد تمرکز و تجمع جمعیت در واحدهای فضایی برای قومیت ترکمن و در رتبه بعد، برای قومیت تات اتفاق افتاده است. همچنین این موضوع درباره پیروان مذاهب سنی نیز صدق می‌کند. بنابراین در بازه زمانی مورد مطالعه، ترکمن‌ها بیشترین تجمع و تمرکز را در سطح محله‌های شهری داشته و بدین ترتیب از این بعد دچار جدایی‌گزینی سکونتی و فضایی شده‌اند.

۲) روند تغییر درجه شاخص آنتروپی شانون برای قومیت ترکمن در سال‌های پس از تأسیس استان خراسان شمالی، افزایشی و رو به رشد بوده و نزدیک به ۸۱ درصد بالاتر رفته است. بنابراین در این فاصله زمانی، رشد جمعیت ناشی از مهاجرت‌های روی داده، موجب تمرکز و تجمع گروه قومیتی ترکمن در سطح محله‌های خاصی از شهر بجنورد شده است.

۳) کمترین حد شاخص آنتروپی شانون برای قومیت فارس به دست آمده است که نشان از توزیع به نسبت برابر و عادلانه جمعیت فارس‌زبان در سطح واحدهای فضایی دارد. همچنین این توزیع فضایی در سال‌های پس از ارتقای شهر بجنورد به مرکزیت استان جدید نیز تغییری نداشته و به این دلیل از بعد تمرکز و تجمع، جدایی‌گزینی سکونتی و فضایی برای قومیت فارس در شهر بجنورد شکل نگرفته است.

۴) اندازه شاخص آنتروپی شانون برای قومیت کرد در سطح محله‌های شهر بجنورد در فاصله زمانی مورد مطالعه، روندی کاهشی طی کرده است. این موضوع می‌تواند به این صورت تفسیر شود که در پی رشد جمعیت ناشی از رشد طبیعی و مهاجرت‌های صورت گرفته در دو دهه گذشته، توزیع فضایی جمعیت کرد زبان در سطح شهر بجنورد

- Review. Barresihaye Amari Rasmi, 30(2): 429-460.
- <https://doi.org/20.1001.1.25385798.1398.30.2.8.7> [in Persian]
 - Feitosa, F. (2007). Global and local spatial indices of urban segregation (MASUS). *Computers, Environment and Urban Systems*, 35: 104-115. <https://doi.org/10.1080/13658810600911903>
 - Grzegorzczak, A. J aczewska, B. (2015). Measures of social segregation in the context of Warsaw, Berlin and Paris metropolitan areas. *Regional Studies on Development*, 19 (3): 22-35. DOI: <https://doi.org/10.1515/mgrsd-2015-0012>
 - Grzegorzczak, A. (2021). Residential segregation and socio-spatial processes in Marseille, urban social sustainability challenge. *Bullein of Georaphy, Socio-economic series*, 52: 25-38. DOI: <https://doi.org/10.2478/bog-2021-0011>
 - Jaliliasdrabad S., Shieh E., Behzadfar M. (2018). Identification of the Effective Factors on Socio-spatial Segregation; A Case Study of Fadak and Kerman Neighborhoods Located in District 8, Tehran Naqshejahan, 8 (1):17-23. <https://doi.org/20.1001.1.23224991.1397.8.1.2.4> [in Persian]
 - Jaliliasdrabad S., Hashemi, S.Z. (2020). The Evolution of the Concept of Segregation in the Thinkers' Opinions. *Armanshahr*, 32(13): 283-299. <https://doi.org/10.22034/aaud.2020.216432.2092>. [in Persian]
 - Lin, S. & Gaubatz, P. (2016). Socio-spatial segregation in China and migrant's everyday life experiences: The case of Wenzhu. *Urban Geography*, <https://doi.org/10.1080/02723638.2016.1182287>.
 - Maffini, A.L. & Maraschin, C. (2018). Urban segregation and socio spatial interactions: A configurational approach. *Urban Sciences*, 55 (2): 1-12. DOI: <https://doi.org/10.3390/urbansci2030055>
 - Massey, D. S., Denton, M. & Phuna, V. (1996). The dimensions of segregation revisited. *Sociological Methods and Research*, 25: 172-206. <https://doi.org/10.1177/0049124196025002002>
 - Meshkini, A., Rahimi, H. (2011). Spatial segregation in metropolis: an analysis of social geography of Tehran metropolis. *MJSP*, 15(4):87-107. [in Persian]
 - Mirabadi M., Rajabi A., Mahdavi hajiloei M. (2018). Explanation and Analysis of spatial imbalance and measuring the effective factors on spatial concentration and segregation in the city of Mahabad. *Geographical Space*, 62(18): 255-274. [in Persian]

آنها) به چه صورتی دگرگون شده و تحول یافته است. پیش‌بینی آینده چنین تحولاتی در تعامل با نتایج به دست آمده در این پژوهش، می‌تواند صورت‌بندی کامل و چندبعدی از وضعیت جدایی‌گزینی فضایی و سکونتی در میان گروه‌های اجتماعی ساکن در شهر بجنورد به دست داده و راهنمای جامع و کارآمدی برای هرگونه سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری در سال‌های آینده و برنامه‌ریزی‌های شهری و منطقه‌ای فراهم آورد.

با در نظر داشتن اهمیت پاسداری از یکپارچگی و انسجام اجتماع شهری، ویژگی بنیادین هرگونه برنامه‌ریزی و طرح‌ریزی توسعه شهری و بازآفرینی بافت ناکارآمد و سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر بجنورد، می‌بایست توجه و تأکید بر تنوع و تکثر قومی و سازگاری بیشتر گروه‌های اجتماعی به منظور اختلاط و تعادل بخشی به توزیع جمعیت در سطح محله‌های شهری باشد. به طوری که سکنی‌گزینی جمعیت تنها بر اساس قومیت و همسانی زبانی در محله‌های شهری اتفاق نیفتد و مرحله نفوذ و تثبیت قومیت‌های مهاجر، موجب تشدید شاخص‌های جدایی‌گزینی سکونتی در سطح محله‌های شهری بجنورد نشود.

* نویسندگان اعلام می‌دارند که در انجام این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافعی برای ایشان وجود نداشته است.

References:

- Afrough, A. (1999). Faza va Nabarabari Ejtetaee. University of Tarbiat Modarres, Tehran. [in Persian]
- Azhdari, A., Taghvaei, A. & Zahimezhad, A. (2016). Analyzing Socio-spatial Segregation of Educational and Occupational Groups in Shiraz Metropolitan Area. *Motaleate Shahri*, 4(16), 67-70. [in Persian]
- Benassi, F., Iglesias-Pascual, R. & Salvati, L. (2020). Residential segregation and social diversification: exploring spatial settlement patterns of foreign population in Southern European cities. *Habitat International*, 101, 102200. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2020.102200>
- Benassi, F., Naccarato, A., Iglesias-Pascual, R., Salvati, L. & Strozza, S. (2022). Measuring residential segregation in multi-ethnic and unequal European cities. *International Migration*, 00: 1-21. <https://doi.org/10.1111/imig.13018>
- Buch, T., Meister, M. & Niebuhr, A. (2021). Ethnic diversity and segregation in German cities. *Cities*, 115: 103221. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103221>
- Fahey, T. & Fanning, B. (2010). Immigration and socio-spatial segregation in Dublin, 1996-2006. *Urban Studies*, 47 (3): 1625-1642. <https://doi.org/10.1177/0042098009353624>
- Farash Khayalu N., Rabiee Dastjerdi H., Sadeghi R. (2020). Spatial Segregation in Demography: A Short

- Panori, A., Psycharis, Y. & Ballas, D. (2019). Spatial segregation and migration in the city of Athens: Investigating the evolution of urban socio-spatial immigrant structures. *Population, Space and Place*, 25(5), e2209. DOI: <https://doi.org/10.1002/psp.2209>
- Rafieian, M., Ghazaie, M., Ghazi, R. (2018). Studying the Socio-Spatial Segregation of Migrants in Mashhad. *Motaleat v Tahghighat Ejtemaee dar Iran*, 7(1): 151-178.
- <https://doi.org/10.22059/jisr.2018.239125.547> [in Persian]
- Seyedizadeh, E., Abbasian, A. (1993). *Bojnord, Gozargah shomali Khorasan*. Quds Publications, Mashhad.
- Schwabe, M. (2021). Residential segregation in the largest French cities (1968-1999): in search of an urban model. <https://doi.org/10.4000/cybergeo.24601>.
- Statistical Centre of Iran, 2021, <https://amar.org.ir/statistical-information>
- Yao, J., Wong, D. W., Bailey, N. & Minton, J. (2018). Spatial segregation measures: A methodological review. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 00. <https://doi.org/10.1111/tesg.12305>
- Zamiri, M.R., Nastaran, M., Mohammadzade Titkanlou, H. (2013). Analysis of spatial physical development trends in Bojnord in 1990's. *Amayesh Mohit*, 23(6): 167-180. [in Persian]

نحوه ارجاع به مقاله:

ضمیری، محمدرضا؛ نسترن، مهین و قلعه‌نویی، محمود (۱۴۰۳)، تحلیل جدایی‌گزینی اجتماعی فضایی گروه‌های قومی در شهر بجنورد، مطالعات شهری، ۱۳ (۵۰)، ۷۷-۹۰. <https://doi.org/10.22034/urbs.2023.139221.4935>

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Motaleate Shahri. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

